

Dr Krystyna Leśniak-Moczuk

Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Rzeszowski

Współczesne problemy dostosowań instytucjonalnych w skali globalnej, krajowej i lokalnej

WSTĘP

Za pierwsze instytucje przyjmuje się zorganizowane działania jednostek skupionych w gromadach i grupach w celu zaspokojenia swoich podstawowych potrzeb. Z czasem przekształcały się one w zwyczaje, normy i prawo, a powstawanie organizacji państwowych generowało typy instytucjonalizacji w postaci podmiotów i norm kulturowych kształtujących ład społeczno-polityczny. Instytucjonalne formy organizacji życia społecznego pojawiły się w starożytności około XL wieku p.n.e. Historycznie można wskazać następującą geografie instytucjonalizacji życia ludzkiego poczynając od Neandertalczyków, Egipcjan i Babilończyków, Greków i Rzymian. Wyłaniającymi się instytucjami były rodziny, instytucje polityczne – władza państwowa (władcy, zgromadzenia, urzędnicy, dowódcy, wojskowi, kapłani), religia, prawo, wymiar sprawiedliwości, teoretyczna refleksja, edukacja, ruchy społeczne i instytucje gospodarcze [Chodubski, 2006, s. 11–26].

Na przestrzeni dziejów zmieniały się formy tych instytucji oraz wzajemne relacje i zależności pomiędzy nimi. Rozwój kapitalizmu następował w wyniku instytucjonalizacji zespołu dwóch głównych mechanizmów dokonujących równoległe regulacji za pomocą rynku i państwa demokratycznego. Dzięki pierwszej rewolucji przemysłowej, zapoczątkowanej w Anglii przed 200 laty i drugiej rewolucji rozpoczętej przed 100 laty, oprócz zmian technicznych zaistniały fundamentalne zmiany instytucjonalne, gwałtownie odrywające nowy ład od starego i umożliwiające systematyczne produkowanie nowej wiedzy i kreowanie innowacji [Giddens, 2005, s. 23; Kochanowicz, 2007, s. 533; Staniszkis, 2005, s. 29; Krzysztofek, Szczepański, 2002, s. 77].

W XX wieku życie społeczne podlegało wpływom instytucji społecznych, pojawiających się wraz z narodzinami nowoczesności. Poddawane socjologicznym analizom intelektualne i praktyczne dylematy końca XX wieku miały instytucjonalny charakter.

We współczesnym świecie podlegającym procesom globalizacji porządek instytucjonalny należy rozpatrywać na trzech poziomach [Partycki, 2003, s. 209]:

- makro – w odniesieniu do skali międzynarodowej,
- mezo – w odniesieniu do skali państwowej,
- mikro – w odniesieniu do skali lokalnej.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie wybranych aspektów zmian instytucjonalnych w skali globalnej, krajowej i lokalnej dokonujących się w wyniku wyzwań współczesności.

Artykuł składa się z czterech części. W rozdziale pierwszym zostało wyjaśnione pojęcie instytucji w perspektywie wybranych poglądów socjologicznych i ekonomicznych oraz procesu instytucjonalizacji. W skali globalnej podjęto próbę charakterystyki zmian kształtowania się wzajemnych relacji pomiędzy instytucją demokracji i rynku. W skali krajowej zaprezentowano wpływ oddolnych i odgórnych czynników procesu instytucjonalizacji w okresie transformacji ustrojowej. W skali lokalnej dokonano analizy zmian instytucjonalnych z punktu widzenia rozrywania związku przestrzeni społecznej z lokalizacją instytucji społecznych ze względu na otwartość środowisk lokalnych oraz przedstawiono ocenę instytucjonalizacji w sferze rolnictwa.

POJĘCIE I FUNKCJE INSTYTUCJI ORAZ INSTYTUCJONALIZACJI

Instytucje społeczne stanowią ugruntowane kulturowo układy strukturalne, pozwalające w wyniku zorganizowanej działalności, w sposób uregulowany zaspokajać potrzeby zbiorowości i poszczególnych jednostek. Łaciński źródłosłów pojęcia *institutio* oznacza urządzanie, zarządzanie, zaplanowanie, pouczanie, naukę, tradycję i nawyk. Najszerze rozumienie instytucji odnosi się do ról społecznych, wzorców, norm, reguł i zasad zapewniających tworzenie porządku i ładu społecznego. Węższe rozumienie instytucji zbliżone jest do podejścia potocznego uznającego za instytucje zorganizowane typy działalności podejmowane w określonych miejscach w celu zaspokajania potrzeb. Najwęższe rozumienie instytucji odnosi się do form organizacji społecznej mającej na celu podporządkowanie specjalnym rygorom zachowań ludzi [Skąpska, Ziółkowski, 1998, s. 317–319].

Herbert Spencer zanim użył terminu „instytucje”, posługiwał się pojęciami stosunków, organizacji, kontroli, regulacji i przymusu do określenia sposobu przystosowania niespołecznego z natury człowieka do naturalnego współdziałania z innymi ludźmi. W miarę zaludniania się ziemi staje się coraz bardziej niezbędne zorganizowanie społeczeństwa, ponieważ komplikuje się jego struktura i różnicują funkcje. W toku ewolucji społecznej wykształcają się instytucje jako środki uspołecznienia i organizacji, pełniące w społeczeństwie jako całości funkcje kulturowe i społeczne [Szacki, 2006, s. 293]. W Spencerowskim ujęciu instytucje tworzą system i powinny wypełniać właściwe sobie funkcje bez ingerencji

podmiotów zewnętrznych na przykład rządu. Należy je wyjaśniać przez genezę i przemiany, jakim podlegają i funkcje, jakie spełniają [Szacki, 2002, s. 94]. Max Weber badał instytucje społeczne i struktury z punktu widzenia etyki w kontekście związku pomiędzy porządkiem społecznym i siłami wytwórczymi a typem osobowości i sposobem, stylem życia człowieka [Krasnodębski, 2002, s. 302].

Przedstawiciele instytucjonalizmu jako perspektywy badawczej i doktryny politycznej ekonomii, instytucje społeczne definiowali jako poglądy i przekonania społeczne będące podstawą trwałych zachowań, struktur i norm rozwijających się w ramach kapitalistycznych stosunków własności [*Idee...*, 2006, s. 5].

Instytucje społeczne spełniają ważne role w systemie kontroli społecznej, zaspokajając nie tylko potrzeby społeczne, ale także zapewniając porządek, ład społeczny, przestrzeganie prawa i bezpieczeństwo społeczne. Ich funkcje w życiu osobistym jednostek oraz w całych społecznościach przejawiają się w dostarczaniu produktów i usług zaspokajających wszelkie potrzeby, regulowaniu stosunków społecznych, integracji działań społecznych i zapewnianiu ciągłości życia społecznego. Występują one w postaci grupy osób powoływanych do załatwiania ważnych spraw dla zbiorowości społecznych, form organizacyjnych zespołu czynności wykonywanych przez członków grup w imieniu całości, zespołu urządzeń i środków działania oraz ról społecznych doniosłych dla grup społecznych. Instytucje są więc rozumiane jako układ społecznie ustanowionych sposobów i reguł zachowania, usankcjonowanych przez normy społeczne [Szczepański, 1972, s. 200–206].

Tak rozumiane instytucje funkcjonują we wszystkich wymiarach życia społecznego i umożliwiają rozwiązywanie spraw i problemów ludzkiej egzystencji [Olechnicki, Załęcki, 1998, s. 85]. Można je też traktować jako strukturę społeczną składającą się z pozycji statusu społecznego niezbędnych do rozwiązywania najważniejszych problemów społecznych [Turner, 1998, s. 145–146]. W ujęciu atrybutywnym instytucje rozpatruje się w sensie normatywnym jako zbiór reguł realizujący istotne społecznie funkcje w określonym kontekście społecznym. W myśleniu potocznym instytucję traktuje się w perspektywie realistycznej jako realne obiekty, miejsce załatwiania spraw [Sztompka, 2002, s. 265].

Wiedza potoczna dotycząca instytucji społecznych, uznawana za oczywistą jest podatna na błędy. Dlatego większość powszechnej wiedzy na temat instytucji społecznych jest rezultatem analizy socjologicznej i badań społecznych. Socjologia jest dziedziną dostarczającą idei dających wgląd w funkcjonowanie instytucji i wspomagającą niektóre z nich, bada regularności lub ich brak w obrębie instytucji społecznych oraz umożliwia obiektywne podejście do instytucji społecznych i porównywanie ich z alternatywnymi urządzeniami w innych społeczeństwach. Wiedza dotycząca elementów szerszego kontekstu instytucjonalnego jest niezbędna do uczestniczenia w życiu społecznym. Działania społeczne usytuowane w pewnych kontekstach czasoprzestrzennych są pod wpływem ładu

instytucjonalnego, którego nikt z nas nie ustanowił. Niezamierzone konsekwencje działań społecznych i rutynowych czynności życia codziennego są istotnym składnikiem procesu reprodukcji instytucji społecznych. Instytucje są czymś więcej niż tylko środowiskiem działań, ponieważ wkraczają w obszar podmiotów tych działań. Działania jednych podmiotów tworzą i przetwarzają instytucjonalne warunki działania innych podmiotów, tak jak ich działania wpływają na działania tych pierwszych. Działania ludzkie osadzone są w obrębie instytucji rozciągających się w czasie i przestrzeni daleko poza podmioty tych działań i stanowią konstytutywne elementy tych instytucji, reprezentując ich strukturalizowane własności. Szereg nowoczesnych instytucji społecznych oddziałuje zwrotnie na procesy ciągłości i zmiany w nowoczesnych systemach społeczno-gospodarczych. Społeczeństwa zdolne do zwrotnego modyfikowania swych instytucji w obliczu przyspieszonej zmiany społecznej będą w stanie skutecznie stawić czoła przyszłości [Giddens, 2005, s. 17–18, 22–27].

Instytucjonalizacja jest procesem kształtowania instytucji życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Piotr Sztompka wyodrębnia dwie drogi instytucjonalizacji w postaci dyfuzji innowacji normatywnych w zbiorowości oraz zinstytucjonalizowanego omijania reguł, otrzymującego po pewnym czasie społeczne przyzwolenie i stającego się dopuszczalnym standardem zachowania [Sztompka, 2002, s. 420, 429–431].

Efektom instytucjonalizacji polegającej na wyłanianiu, artykułowaniu i utrwalaniu takich struktur normatywnych jak: wartości, wzory, reguły i normy społeczne [Sztompka, 2002, s. 432] jest funkcjonowanie instytucji w następujących kontekstach: państwowym, politycznym, ekonomicznym, administracyjnym, prawnym, kulturalnym, obrzędowym, religijnym, oświatowym, wychowawczym, edukacyjnym, naukowym, medycznym, socjalnym, rodzinnym oraz wielu innych [Giddens, 2006, s. 24, 30].

Procesy instytucjonalizacji łączą się nierozzerwalnie ze zmianą społeczną, w wyniku której następuje różnicowanie się społeczeństwa i konieczność przekształcania instytucji dostosowujących się do nowego ładu społecznego. Na sprawność instytucji funkcjonujących w nowych warunkach wpływają czynniki warunkujące zmiany w dziedzinie prawnej, ekonomicznej, społecznej i kulturowej [Skąpska, Ziółkowski, 1998, s. 320–321].

INSTYTUCJONALIZACJA W SKALI GLOBALNEJ

Globalizacja narzuca krajom racjonalne instytucje, ale dla innego stadium rozwojowego i w innej skali. Dzieje się to z powodu wyrywania krajów z ich „historycznego czasu” poprzez „sprasowanie” czasu i przestrzeni [Stanisz, 2003, s. 7]. Na arenie międzynarodowej instytucje ulegają radykalnej zmianie

i zakłóceniu, kiedy następują turbulencje w interakcjach z aktorami międzynarodowymi w celu osiągnięcia wartości i interesów (autorytet, prestiż, respekt, wpływy, bogactwo, autonomia, bezpieczeństwo) kształtujących ład międzynarodowy [Krzysztofek, Szczepański, 2002, s. 304].

W analizach przestrzeni globalnej należy odwoływać się do konkretnych instytucji, bowiem infrastruktura instytucjonalna łączy przestrzeń globalną i lokalną [Morawski, 2007, s. 522]. Witold Morawski wyróżnia następujące typy aktorów instytucjonalnych na scenie globalnej [Morawski, 2008, s. 342–343]:

- globalne agencje ekonomiczne – MFW, BŚ, MOP oraz prywatne stowarzyszenia przemysłowe, handlowe i finansowe,
- globalni aktorzy polityczni – rządy oraz organizacje międzynarodowe ONZ, NATO,
- globalni aktorzy społeczno-kulturowi – organizacje pozarządowe, związki zawodowe, organizacje feministyczne, ekologiczne itp.

Daleko idącym deformacjom wzajemnych oddziaływań, formuły i statusu, w wyniku zmiany warunków funkcjonowania w procesie globalizacji podlegają instytucje demokracji i rynku.

Po drugiej wojnie światowej w państwach opiekuńczych tworzone instytucje chroniące obywateli przed ryzykiem związanym z rynkiem i zapobiegające poszerzaniu się nierówności społecznych w imię równości jako naczelnej idei demokracji. Instytucje demokratyczne w krajach o najdłuższych i najtrwalszych tradycjach demokratycznych stają wobec poważnych problemów zarówno w skali mikrospołecznej (atrofia zaangażowania obywateli w życie publiczne, wynikająca z indywidualizmu i spadku wrażliwości na dobro wspólne), jak i w skali makrospołecznej (partykularyzm władz i instytucji, korupcja polityczna, spadek autorytetów, populistyczne ruchy społeczne, spadek frekwencji wyborczej, przekształcenie areny politycznej w widowisko marketingowe). W związku z powyższymi symptomami kryzysu współczesnej demokracji, zwiększenie zasięgu demokracji dzięki upadkowi autorytarnych reżimów w krajach Trzeciego Świata i w krajach komunistycznych, nie gwarantuje jej konsolidacji w tych krajach [Kochanowicz, 2007, s. 537, 544].

Według Jacquesa Attali dobiega końca epoka przymierza demokracji i wolnego rynku z powodu rosnącej pomiędzy nimi nierównowagi. Jest to według niego związek bez przyszłości. Pomimo wspólnego mianownika w postaci wolności, demokracja i rynek przeczą sobie wzajemnie działając na swą niekorzyść.

Demokracja definiuje ramy działania na wyznaczonych terytoriach, a rynek znosząc, łamiąc niwelując, niszcząc, przekraczając granice geograficzne jest zglobalizowany przestrzennie, przez co wymyka się lokalnym i państwowym regulacjom. Instytucje demokracji nie są tak dynamiczne jak instytucje rynkowe prące do przodu i zalewające coraz większe terytoria. Demokracja przyznaje władzę polityczną biednym większościom, a rynek nadaje władzę ekonomiczną

bogatym mniejszościom. Fundamentem demokracji są korzyści płynące ze wspólnego życia i szczyt rozwoju osiąga ona we wspólnocie, w której mniejszość wyraża zgodę na poddanie się woli większości. W społeczeństwie rynkowym idealnym stanem są zachowania egoistyczne prywatnej inicjatywy organizowanej przez jednostki niezależne, czego efektem jest osiąganie sukcesu osobistego wyrażającego się wymaganiem egoizmu od klientów przy zawieraniu transakcji, co wpływa na rozrywanie więzów solidarności. Mechanizmy demokratyczne sprzyjają dostrzeganiu niesprawiedliwości, nierówności społecznych i żądań równości, a skuteczność na rynku wyraża się w lepszym wynagradzaniu podmiotów aktywnych o lepszej zdolności do tworzenia wartości i osiągania wyższych pozycji. Demokracja organizuje życie zbiorowe, wypełniając je usługami publicznym, a rynek wypełniając przestrzeń przedmiotami i ofertami organizuje samotność. Sprzeczności te nie stanowią przeszkody we współistnieniu obu decyzyjnych mechanizmów, dopóki mają one równą siłę, dzielą się wpływami, przestrzegają granic i funkcjonują mechanizmy wzajemnego dopełniania. We współczesnym świecie warunki te nie są spełniane, co jest przyczyną nierównowagi pomiędzy opisywanymi mechanizmami na korzyść rynku.

Oba te mechanizmy przyznające wolność słowa i wolność osobistą są cząstkowe, niedoskonałe i prowizoryczne, a tworzone przez nie społeczeństwa są delikatne, nietrwałe i skłonne do podkopywania własnych fundamentów. Wolność ta w demokracji poprzez propagandę, na rynku poprzez reklamę daje uczestnikom życia politycznego i ekonomicznego poczucie niezwiązania słowem, układem, wyborem, kontraktem czy lojalnością. Obywatele demokracji rynkowych są użytkownikami polityki, krępuje ich coraz mniej więzów, są lojalni najwyżej wobec siebie, gotowi porzucić przynależność polityczną i spodziewają się porzucenia, swoje posłuszeństwo i uczucia wystawiają na aukcję. Uczestnicy gospodarki rynkowej zmieniają dostawców, pracowników, pracodawców w zależności od koniunktury i rentowności. Niestalość i efemeryczność w polityce i ekonomii rodzi zmienność reguł prawa, niepewność dla klasy średniej, rozpad fundamentów życia społecznego, zanik prawomocności podatków, panowanie rządów tyranii i kaprysu nowości. Efektem tego jest podążanie w kierunku społeczeństwa, w którym istnieje apologia nielojalności, doraźność, indywidualizm i egoizm, zmieniające świat w maszynę rzeczy nietrwałych, maszynę do sprawiania przyjemności, co wpływa na ograniczanie przyrostu naturalnego nie zapewniającego wymiany pokoleń.

Mechanizmy demokracji występującej w ponad połowie państw świata i walczącej z trudem o przetrwanie, mają znacznie bardziej anachroniczny charakter niż mechanizmy rządzące na rynku, który święci triumfy, bo stał się potężniejszy od demokracji. Gdyby demokracja była silniejsza od rynku, to zwiększałoby się pole decyzji podejmowanych większością głosów, a zmniejszałaby się liczba decyzji na rynku. Tymczasem we współczesnym świecie zachodzą odwrotne

procesy. Powiększanie wolności ekonomicznej niszczy demokrację polityczną, stając się zagrożeniem dla demokratycznych instytucji. Nie zawsze parlamenty mogą wpływać na równomierną dystrybucję przychodów i własności społecznej, stając się urzędami zatwierdzającymi ogólnoswiatowe regulacje wypływające w większości z potrzeby silnych firm, często transnarodowych, na które państwo nie ma możliwości nacisku. Oznacza to oddawanie przez państwo sterów rynkom lub tworzonemu *ad hoc* komitetom, komisjom – instytucjom będącym pochodnymi rynków. Konsekwencjami przewagi rynku w państwach bez procedur demokratycznych jest pozbawianie narodów decydowania o własnych sprawach i zmniejszanie roli państwa poprzez redukowanie środków finansowych w dyspozycji rządów państw na obronę, urbanistykę, edukację, zdrowie i integrację mniejszości. Istnieją państwa o słabszej sile niż transnarodowe korporacje, a brak mechanizmów regulacyjnych na poziomie międzynarodowym powoduje przenoszenie trendów tanienia siły roboczej bez przywilejów i osłony socjalnej dla pracowników z tych państw do krajów pochodzenia kapitału zagranicznego. Rynek naciska na prywatyzację sektora usług publicznych i przekazywanie opieki społecznej prywatnym instytucjom, usuwając grunt usługom społecznym. Ulegnie wzmocnieniu kontrola własności prywatnej, jako podstawy funkcjonowania rynków, nad coraz większą pulą dóbr i usług (łącznie z wolnością) podlegających wymianie w wyniku poszerzania się pola handlu, poprzez unieważnianie barier pomiędzy sektorami gospodarki, typami własności i życiem społecznym. W coraz mniejszym stopniu cena i wartość towarów zależy od rzadkości ich występowania, a bardziej od popularności. Społeczeństwo rynkowe stanie się społeczeństwem spektaklu odgrywanego zarówno przez polityków – wykonawców pracy dorywczej, jak i pracowników – wykonawców pracy zlecanej, co przyczyni się do poczucia braku stabilności. Spektakle te potęgując władzę towaru, tworzą klucz do konsumpcji realizowanej dla zaspokojenia wyreżyserowanych potrzeb klientów, uzyskujących dzięki nabytym, modnym produktom i usługom poczucie przynależności do klubów i grup społecznych, nawiązania kontaktów społecznych, czy zdobycia informacji do dyskusji. Rynki tworząc świat coraz bardziej poddany prawu pieniądza, zagrażają równości obywateli wobec ryzyka i elementów tworzących tożsamość narodową, stawiają dochody za kryterium oceny człowieka, a hojność i dobroczynność ludzi sukcesu jako substytut autentycznej solidarności instytucjonalnej.

Skutkiem ekonomicznym przewagi rynku jest przyspieszenie wzrostu gospodarczego. Generuje to z kolei negatywne skutki społeczne w postaci rosnącego zróżnicowania poziomu życia prowadzącego do zaostrzania się nierówności społecznych i pojawienie się skrajnie zhierarchizowanego społeczeństwa, w którym na szczycie drabiny społecznej stoi hiperklasa skupiająca 2–3% ogółu ludności.

Nie istnieją żadne niezależne od woli ludzkiej, samoistne mechanizmy hamujące dalszy rozwój wolnego rynku i regres demokracji. Rozwiązaniem kon-

fliktu rynek-demokracja byłoby równoważenie siły obu mechanizmów poprzez tworzenie instytucji demokratycznych równie silnych jak rynek [Attali, s. 6–8]. Można poddać pod rozagę, czy takie rozwiązanie konfliktu jest pożądane, ponieważ teza o słuszności powszechnie przyjmowanego poglądu wiążącego w jednej parze wolność gospodarczą z wolnością w ogóle, czyli demokracją nie jest do końca potwierdzona [Zacher, 2007, s. 172].

Techniczność świata i działań ludzi może prowadzić do zmieniających się relacji między rządem, biznesem a społeczeństwem obywatelskim. Rodzi się nowa klasa rządząca, która nie jest zainteresowana demokracją. Zasady netokratyczne wypierają zasady etatyzmu, a próby sił wypierają ideologie. Polityczne decyzje nie będą podejmowane w wyborach parlamentarnych, ani w referendum w internecie, lecz w ramach zamkniętych sieci. Nie oznacza to utraty władzy i pomniejszenia jej kosztów przez rządy zepchnięte na boczny tor, ale uzależnienie ich efektywności od działań menedżerów i innych profesjonalistów, organizacji biznesowych, prorządowych organizacji *non profit*, czy indywidualnych osób.

W Raporcie Progностycznym „*Mapping the Global Futures 2020*” dla służb specjalnych z 2004 roku w dwóch z czterech scenariuszy pojawiła się tematyka relacji demokracji i biznesu. W scenariuszu pierwszym – Świat Davos – rządy sprawowane przez wielki biznes i polityków wpłyną na wzrost nierówności społecznych i ekskluzji, rewolucję techniczną, ekspansję i integrację gospodarki światowej oraz sprzeczności globalizacji. Ta wizja przyszłości według neoliberalnego projektu gospodarki i społeczeństwa, kiedyś „jedynie trafna” i optymistyczna, może być zdominowana przez sprzeczności globalizacji i konflikty na tle nierówności, pomimo korzyści płynących ze światowej integracji gospodarczej i postępu technologicznego. W scenariuszu trzecim – Nowy Kalifat – przewiduje się zatrzymanie postępów demokracji (w wydaniu zachodnim) w świecie w wyniku rozszerzenia wpływów islamu, w związku z czym pojawią się nowe wyzwania dla rządu i polityki oraz trudna polityka tożsamości [Zacher, 2006, s. 84–85, 98, 104–106, 151].

W przyszłości na nowe formy i transformację demokracji wpłynie *e-wolucja*, uinformacyjnienie i usieciowienie. Nowa demokracja w postaci tele-demokracji i demokracji elektronicznej może prowadzić do wzrostu partycypacji, umożliwiającej optymalizację wyborów jednostek i grup społecznych oraz przeciwstawienie się rozwojowi plutokracji, korupcji i technokracji oraz ograniczanie niepożądanych skutków wielotożsamości w polityce w postpaństwowym, postpolitycznym, postnarodowym zorganizowaniu ludzi. „Substancja”, kierunki rozwoju i sukces demokracji elektronicznej, zarówno na szczeblu lokalnym, jak i globalnym nie jest pewny, bowiem jej zagrożeniem może być kontrolowanie dostępu do sieci przez jej właścicieli, ryzyko niedostosowań i frykcji, koszty dostosowań i modyfikacji, koszty usieciowienia i zelektronizowania procesów rządu, decydowania, polityki, partycypacji, koszty zabezpieczeń informa-

tycznej struktury systemów informacyjnych lub wreszcie przeciwwaga demokracji w postaci odejścia od rządzenia na rzecz zarządzania. Istnieją techniczne warunki powrotu do demokracji bezpośredniej. Zdaniem Lecha W. Zachera politycy nie wykazują entuzjazmu, a obywatele nie są zainteresowani w jej wprowadzaniu [Zacher, 2007, s. 43–44, 58, 64, 88, 121, 161–166, 198].

INSTYTUCJONALIZACJA W SKALI KRAJOWEJ

Radykalna zmiana społeczna dokonuje się wraz ze zmianą istniejącego ładu instytucjonalnego. Mirosława Marody zwraca uwagę na nierówne tempo wprowadzania zmiany społecznej i zmiany instytucjonalnej. Zmiana instytucjonalna porządku społecznego otwiera nowe możliwości działania, może być wprowadzona w krótkim czasie i stanowi istotny wkład do zapoczątkowania zmiany społecznej, która dokonuje się w wolniejszym tempie, ponieważ obejmuje zmianę nawyków jednostek wykształconych w życiu codziennym. Zmiana instytucjonalna jest nieodzowna, aby zmienić rozpowszechnione sposoby działania. Dopiero wytwory nowych działań nadadzą rzeczywistości społecznej swoiste cechy strukturalne będące w stanie naruszyć dotychczasowe nawyki. Pojęcie nawyków można odnieść do pojęcia „habitusu” rozumianego jako nieuświadomione sposoby myślenia, postrzegania i działania pośredniczące pomiędzy poziomem cech systemowych i indywidualnych zachowań.

W okresie od wprowadzenia nowego porządku instytucjonalnego do zaistnienia zmiany społecznej codzienne zachowania jednostek wynikają z nawyków poprzedniego systemu i różnią się od tych pożądaných w nowych instytucjach, ponieważ nie jest możliwe ani celowe porzucenie starych nawyków i uznanie ich za nieracjonalne, a koszt wypracowania nowych strategii działania może przekroczyć bezpośrednie korzyści. Zmiana nawyków jest w zasadzie możliwa dopiero wraz z wymianą międzygeneracyjną, gdyż dopiero nowe pokolenie zastępujące starszą generację w wykonywaniu ról społecznych, posiada nawyki ukształtowane w nowym porządku instytucjonalnym [Marody, 1991, s. 258–259; Giza-Poleszczuk, Marody, Rychard, 2000, s. 20].

Dzięki pełnej instytucjonalizacji jednostki i grupy społeczne działają w formalnych organizacjach w nowym kontekście instytucjonalnym. Dekompozycja triady jednostka – organizacja – instytucja powoduje sytuacje, kiedy „starzy” aktorzy działają w nowych organizacjach w oparciu o nowe reguły instytucjonalne lub „nowi” aktorzy działają w starych organizacjach. Instytucjonalizacja posiada dwie fazy: pierwszą, inicjującą – formalno-polityczną oraz drugą, społeczno-kulturową – trwającą dłużej pod postacią sieci nieformalnych wzajemnych uwikłań, przenikania interesów z wartościami i zobowiązaniami moralnymi. Faza ta decyduje o krystalizacji nowego systemu, a jej długość zależy od dojrze-

łości obywateli do egzystowania w demokratycznym państwie, do dostosowania się do nowych ograniczeń formalnych i nieformalnych. Aby reformy się powiodły, potrzebna jest nie tylko zmiana instytucji, ale i zmiana przekonań. Na zmianę instytucjonalną można wpływać, ale możliwości jej kontrolowania są ograniczone.

Otwartym problemem jest określenie głównych aktorów nowego ładu społecznego, czy tworzą go ludzie, czy instytucje. Instytucje wyznaczają warunki realizacji działań jednostek. W polskiej transformacji zmiany dotyczą życia codziennego obywateli i polityki makroekonomicznej, a najsłabiej zaawansowane są zmiany na poziomie instytucjonalnym. Instytucjonalizacja dokonuje się w dwóch nurtach: odgórnym i oddolnym. Instytucjonalizacja odgórna to tworzenie reguł na poziomie makropolitycznym, a oddolna to przemiany struktur społecznych i gospodarczych, strategie radzenia sobie ze zmianą społeczną. Powodzenie instytucjonalizacji politycznej w Polsce zależy od formowania się systemu politycznego, zapewniającego równowagę między odgórną instytucjonalizacją a oddolną mobilizacją społeczną, która doprowadziła do upadku poprzedniego systemu. Wymaga to dobrej klasy politycznej, efektywnego państwa i dojrzałego, aktywnego politycznie, obywatelskiego społeczeństwa [Rychard, 2000, s. 169–171; Giza-Poleszczuk, Marody, Rychard, 2000, s. 41–42; Morawski, 2000, s. 12–22, 202–203].

Wielkie transformacje, będące przejawem procesów modernizacyjnych, modyfikują logikę poprzedniego systemu poprzez zamiany instytucjonalne, ale pod pokrywką nowych instytucji rynkowych mogą odżywać interesy charakterystyczne dla starego systemu. Aktorzy przemian wzorując się na organizacjach międzynarodowych wdrażają sprawdzone w innych krajach instytucje i inne urządzenia życia zbiorowego. Budowany w trakcie transformacji nowy system społeczny nie jest stabilny, a jego spoiwem zapobiegającym rozchwianiu są działania indywidualne, masowe i zbiorowe. Trwaniu ładu społecznego nie sprzyja ciągle przekształcanie nieprzystających do siebie instytucji. Panuje przekonanie, że instytucje państwowe nie zapewniają poczucia bezpieczeństwa społecznego, nieefektywnie chronią porządek prawny [Gumuła, 2008, s. 280, 284, 294, 301]. Polskie społeczeństwo na początku lat 90. XX w. akceptowało ład rynkowy, w którym instytucje państwowe zapewniały pomoc społeczną marginalizowanym grupom społecznym [Perepeczko, Majewski, 2004, s. 125].

Sterowność transformacji systemowej zależy od kreowania nowych instytucji i powiązań między nimi, aby system jako całość rozwijał się bez nadmiernego obciążania pewnych grup społecznych przy optymalnym wykorzystaniu własnych atutów. Ludzie powinni sami generować nowoczesne instytucje, gdyż w przeciwnym przypadku są ubezwłasnowolnieni psychicznie poczuciem niemocy. Nadmierne skomercjalizowanie funduszy i zadań publicznych powoduje odpaństwowienie i odspołecznienie oraz klientelizm [Staniszki, 2005, s. 41, 44]. Mirosława Marody wyróżnia trzy układy instytucjonalne [Marody, 2007, s. 273, 285]:

- sektor prywatny – będący podstawą pozyskiwania dochodu poprzez lokowanie indywidualnych kapitałów ekonomicznych, kulturowych i społecznych, wycenianych według rynkowych zasad;
- sektor państwowy – instytucje publiczne, w których dochody zależą bardziej od rodzaju etatu niż faktycznej pracy;
- sektor instytucji zabezpieczeń społecznych – zabezpieczający transfery pieniężne, których podstawą jest spełnienie przez jednostkę kryteriów formalnych uprawniających do pobierania świadczeń.

Od formy instytucji społecznych zależy ich wewnętrzna racjonalność [Staniszki, 2005, s. 174]. Szansą na zbudowanie innowacyjnych, liberalnych instytucji jest zbiorowe doświadczenie intelektualne kraju oraz wyobrażenia zawierająca dostarczane przez kulturę tworzywo, pewna siebie, tolerująca krytykę i obszary nieokreśloności [Staniszki, 2008, s. 139, 144, 198]. Do powoływania nowoczesnych instytucji niezbędni są ludzie posiadający nowoczesną osobowość, cechujący się zdolnościami empatycznymi, skłonni do transgresji, poszerzania własnych możliwości, przesuwania granic poznania i przełamywania barier. Najbardziej twórczymi, dominującymi instytucjami w nowym społeczeństwie będą instytucje intelektualne pozyskujące współpracę utalentowanych jednostek. W społeczeństwie digitalnym nastąpi ikonizacja kultury poprzez ekspansję kultury obrazu i spektaklu. Zastąpienie tekstu ekranem zmieni percepcję, psychiczną konstrukcję i emocjonalne reakcje człowieka, wywołując tendencje wyobcowania ze społeczeństwa i przestrzeni, objawiające się zachwianiem wiary w instytucje [Krzysztofek, Szczepański, 2002, s. 38, 45, 80, 206].

INSTYTUCJONALIZACJA W SKALI LOKALNEJ

Odzwierciedleniem zmiany instytucjonalnej na poziomie lokalnym są przeobrażenia społeczno-ekonomiczne w wiejskich społecznościach zachodzące w wyniku transformacji systemowej. Zmiana społeczna w wiejskich społecznościach lokalnych jest wynikiem kompleksu uwarunkowań, a nie tylko transformacji ustrojowej, polegającej na przechodzeniu od gospodarki planowej do rynkowej i od autorytarnego systemu politycznego do demokracji. Na kompleks tych uwarunkowań składają się globalne procesy nadające ponadprzestrzenny charakter rolnictwu i innym wymiarom życia społecznego wsi [Gorlach, 2001, s. 7–8, 19] oraz kryzysy w następujących obszarach: politycznym – kryzys systemu władzy, ekonomicznym – kryzys organizacji i podziału dóbr, społecznym – kryzys wzajemnych stosunków grup, warstw i klas, psychologicznym – kryzys w umysłach, postawach i dążeniach ludzi [Reykowski, 1984, s. 15].

W społecznościach lokalnych ogniskuje się zmiana instytucjonalna odnosząca się zarówno do reguł i norm zachowania, jak i do instytucji traktowanych jako organizacje funkcjonujące w sferze społecznej i gospodarczej.

Według teorii dramaturgicznej społeczność lokalna jest miejscem interakcji zorientowanych lokalnie, rozgrywających się na lokalnej scenie (nie jedynej, ale najważniejszej i pierwszoplanowej dla danej przestrzeni) z udziałem aktorów w postaci członków społeczności, autorytetów, liderów, władzy, instytucji, organizacji, stowarzyszeń, zrzeszeń rozwiązujących problemy ważne dla tej społeczności. Liczebność, funkcjonalność i wydolność tych instytucji oraz aktywność członków społeczności w postaci zinstytucjonalizowanych relacji i działań podtrzymujących społeczność lokalną jest jednym z elementów kapitału społecznego decydującym o stopniu utożsamiania się mieszkańców ze swoim środowiskiem lokalnym [Mikiewicz, Szafraniec, 2008, s. 83–84]. Każdy człowiek od chwili narodzin do śmierci należy do wielu instytucji, które w danym środowisku lokalnym stwarzają warunki niezbędne do egzystencji i rozwoju. Sprawne instytucje gospodarcze, polityczne, administracyjne, domowe (rodziny), edukacyjne i wychowawcze, kulturalne i ceremonialne, socjalne, religijne i inne oraz odpowiednie fundusze niezbędne do ich funkcjonowania należą do niezbędnych warunków realizacji strategii rozwoju społeczności lokalnych. Sprawność i skuteczność funkcjonowania instytucji społecznych w lokalnym środowisku zależy od określenia celu i zakresu ich czynności, racjonalnego podziału pracy i organizacji wewnątrz instytucji, stopnia depersonalizacji i obiektywizacji czynności pracowników instytucji, sposobu włączenia instytucji lokalnych w system instytucji państwowych oraz ich uznania i zaufania w społeczności lokalnej [Śpiewak, 2007, s. 225 Szczepański, 1972, s. 206–213]. Zaufanie do instytucji w społeczności lokalnej jest przedmiotem badań socjologicznych. Wyniki tych badań przeprowadzonych w środowisku śląskim wskazują, że największym zaufaniem cieszą się instytucje rodziny i kościoła. Natomiast znikomy poziom zaufania dostrzega się wobec instytucji samorządowych, urzędów państwowych, porządku publicznego oraz medycznych, ponieważ instytucji tych dotyczy zjawisko korupcji [Cnoty..., 2001, s. 260–261]. Podważanie organizacyjnej racjonalności instytucji wynika z układów personalnych, znajomości, „dojść”, nepotyzmu, familizacji i „związków lokalnych” [Giza-Poleszczuk, 2007, s. 306–307].

Cechą charakterystyczną zmian zachodzących we współczesnych wiejskich społecznościach lokalnych jest ograniczanie związku wiejskiej przestrzeni społecznej z lokalizacją i funkcjonowaniem w niej instytucji zaspokajających potrzeby mieszkańców wsi. Zmieniające się realia życia społecznego pod wpływem transformacji systemowej, globalizacji i postępu cywilizacyjnego nadają nowy kształt skupiskom ludności, w których część ludności jest powiązana z określonym terytorium wsi jedynie miejscem zamieszkania, ponieważ poza środowi-

skiem wiejskim prowadzi aktywność zawodową i społeczną. W zajmowanej wspólnej przestrzeni traktowanej jako miejsce zamieszkania odbywa się tylko część obsługi instytucjonalnej, gdyż w celu podejmowania pracy i zaspokajania swoich potrzeb mieszkańcy wsi wychodzą obecnie często poza układ lokalny, czemu sprzyja rozwój infrastruktury technicznej w postaci mediów przekazu i łączności, sieci drogowej i środków transportu. Ponadto nie jest konieczny aspekt przestrzeni fizycznej jako miejsca spotkań, pracy, zamieszkania, czy korzystania z instytucji, ponieważ w wyniku nawiązywania kontaktów za pomocą elektronicznych środków przekazu i łączności istnieje cyberprzestrzeń tworząca „konkurencyjne” wspólnoty niewymagające jednego, wspólnego miejsca do nawiązania i utrzymania kontaktów społecznych. Za pośrednictwem łączy elektronicznych następuje realizacja swoich celów i zaspokajanie potrzeb w instytucjach. Coraz większy odsetek mieszkańców współczesnej wsi nie jest związany zawodowo i instytucjonalnie terenem wiejskim. Zmiany w rzeczywistości gospodarczej wsi, inicjujące związki ludności wiejskiej ze światem zewnętrznym, kształtują nowe wzorce kulturowe wsi. Wpływa to na rozszerzanie kręgu kontaktów społecznych, korzystanie z odległych przestrzennie instytucji, przejmowanie miejskiego stylu życia i modelu konsumpcji, co obniża stopień utożsamiania się z lokalnym środowiskiem. Dyfuzja kulturowa powodowana swobodnym, wahadłowym przemieszczaniem się wiejskiej ludności do ośrodków miejskich, poza granice kraju, a także napływem osadnictwa ludności miejskiej na tereny wiejskie, sprzyja przemianie cech konstytuujących wiejskie społeczności lokalne.

Modernizacja na płaszczyźnie społecznej prowadzi do przemian instytucji oraz ich funkcji, a także mechanizmów umożliwiających społeczności wiejskiej partycypowanie w rozwoju i jego efektach. Mieszkańcy wsi w mniejszym stopniu niż mieszkańcy miast uczestniczyli w procesie modernizacyjnym i korzyściach transformacji systemowej z powodu zapóźnienia tkwiącego w sferze instytucji wyznaczających funkcjonowanie rynku, społeczeństwa obywatelskiego i państwa [Wilkin, 2007, s. 171, 173].

Zapóźnienie to szczególnie dotyczy instytucji w obszarze kurczącego się rolnictwa w życiu gospodarczym współczesnej wsi. Dlatego w polityce rolnej wśród preferencji dla rozwoju obszarów wiejskich wymienia się konieczność wykształcenia nowego typu struktur instytucjonalnych [Duczkowska-Małysh, 2008, s. 38–39]. W polskim rolnictwie niedorozwój sfery instytucjonalnej uwiadamia się pustką czy luką instytucjonalną pomiędzy rozproszonymi producentami rolnymi a rynkiem. Niekorzystnym elementem sfery instytucjonalnej jest dziedzictwo socjalistycznych postaw nawyków i sposobu myślenia związanego z roszczeniowymi postawami wobec władz państwowych oraz niechęcią do samoorganizacji. W poprzednim systemie brakowało w polskim rolnictwie instytucji niezbędnych do efektywnego funkcjonowania w konkurencyjnym oto-

czeniu i nadal nie ukształtowały się one w wystarczającym stopniu. Lata 90. XX w. były okresem przyspieszenia budowy struktur instytucjonalnych w gospodarce rynkowej, niezbędnych do absorpcji przedakcesyjnych funduszy unijnych. Zgodnie z koncepcją transformacji z perspektywy makrosystemowej koncentrowano się na tworzeniu ram prawnych oraz instytucjonalnych dla rozwoju lokalnej samorządności na obszarach wiejskich i gospodarki liberalnej w rolnictwie. Powstawały struktury instytucjonalne związane z realizacją polityki rolnej państwa w gospodarce rynkowej oraz służące absorpcji funduszy unijnych, a następnie przygotowujące polskie rolnictwo do integracji europejskiej. Tworzenie ram instytucjonalnych dla rozwoju lokalnej samorządności na obszarach wiejskich rozpoczęte w początkowym okresie transformacji nie szło w parze z oddolną aktywnością mieszkańców wsi. Z czasem pojawiały się nowe zjawiska w strukturze społecznej i instytucjonalnej sprzyjające oddolnemu przebiegowi procesu strukturalizacji społecznej, ponieważ transformacja dokonuje się nie tylko poprzez odgórną instytucjonalizację, ale i poprzez oddolną mobilizację społeczną. W wyniku akcesji do Unii Europejskiej uległy gruntownej zmianie ramy instytucjonalne funkcjonowania rolnictwa i realizacji polityki rolnej. Dowartościowanie nowych aktorów procesu rozwojowego i modernizacyjnego, jakimi są społeczności lokalne i jednostki, wynika także z reorientacji ustrojowej kraju. Pomimo tego skala zmian instytucjonalnych w rolnictwie była znacznie mniejsza niż w innych działach gospodarki i społeczeństwa. Ciągłe istnieje zapotrzebowanie na rozbudowę nowej infrastruktury instytucjonalnej służącej funkcjom produkcyjnym, rezydencjalnym i rekreacyjnym wsi. Czynniki systemowymi przyspieszającymi zrównoważony rozwój wsi, sprzyjającymi całościowym przemianom obszarów wiejskich i budowie społeczeństwa obywatelskiego są działania zmierzające do tworzenia systemu instytucji państwowych i ponadpaństwowych (unijnych) na poziomie mikrospołecznym, wzorem krajów Unii Europejskiej, gdzie efektem oddolnych inicjatyw i kolektywnych działań rolników jest tworzenie instytucji wzmacniających pozycję rolnika na rynku i jego siłę w relacjach do innych uczestników rynku. Także w celu wspólnego rozwiązywania problemów, ochrony interesów grupowych, nacisku na władze państwowe w celu przeformowania korzystnych decyzji legislacyjnych, powstają tam instytucje typu spółdzielni, stowarzyszeń, związków producentów i organizacji politycznych [Wilkin, 2007, s. 173–178; Bukraba-Rylska, 2008, s. 66–67, 76; Gorlach, 2008, s. 321–324; Czekaj, 2008, s. 311; Krzysztofek, Szczepański, 2002, s. 51].

ZAKOŃCZENIE

Procesy zachodzące we współczesnym świecie, dokonujące się pod wpływem globalizacji w powiązaniu z postępowaniem cywilizacyjnym, wpływają na

kształtowanie się nowego ładu społeczno-gospodarczego. Wyrazem tych zmian jest nierównowaga pomiędzy instytucjami demokracji w sferze polityki i instytucjami rynku w sferze gospodarki powstająca się w skali globalnej i przejawiająca się w poszczególnych krajach i układach lokalnych.

W skali krajowej potencjał ludzki i instytucjonalny ma wpływ na szanse i przebieg zmiany systemowej. Potencjałem zmiany systemowej jest relacja obywateli do instytucji państwowych, ich postawy pasywne i roszczeniowe lub aktywne w budowaniu nowego ładu obywatelskiego [Adamski, Jasiewicz, Kolarska-Bobińska, Rychard, Wnuk-Lipiński, 1991, s. 10].

Tkanką życia tradycyjnej społeczności lokalnej według Wacława Piotrowskiego jest określony kształt instytucjonalny stworzony przez ludzi na określonym fragmencie przestrzeni. Według Castellsa podstawową tkanką życia społecznego w społeczeństwie informacyjnym będą sieci, relacje, przepływy dokonujące się w rzeczywistości wirtualnej, cyberprzestrzeni. Współczesne społeczności znajdują się pomiędzy tymi dwoma wymiarami ludzkiej egzystencji. Postęp cywilizacyjny przyczynia się do rozrywania związku pomiędzy miejscem lokalizacji instytucji społecznych a miejscem zamieszkania ludności korzystającej z tych instytucji. W tym kontekście zmiany dokonujące się w środowisku lokalnym mają szerszy wymiar przestrzenny, który z kolei determinuje jakość życia w lokalnej przestrzeni społecznej. Te obustronne zależności tworzą nowy wymiar globalizacji.

LITERATURA

- Adamski W.T., Jasiewicz K., Kolarska-Bobińska L., Rychard A., Wnuk-Lipiński E., 1991, *Założenia koncepcyjne* [w:] W.T. Adamski, J. Białecki, K. Jasiewicz, A. Rychard, E. Wnuk-Lipiński, *Polacy '90. Konflikt i zmiana. Raport z badań empirycznych*, IFiS PAN, Warszawa.
- Attali J., 2004, *Świat, który nadchodzi. Zwycięstwo rynku jako kres demokracji*, „Europa – tygodnik idei”, nr 34.
- Bukraba-Rylska I., 2008, *Kapitał społeczny i kulturowy polskiej wsi* [w:] *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*, red. M. Kłodziński, IRWiR PAN, Warszawa.
- Chodubski A., 2006, *Instytucjonalizacja jako proces historyczny i kulturowy* [w:] *Idee – instytucje – demokracja. Instytucjonalizacja polskiej transformacji ustrojowej*, red. L. Rubisz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Cnoty i instytucje obywatelskie w społeczności lokalnej, 2001, red. M.S. Szczepański, P. Rojek, Śląskie Wydawnictwa Naukowe WSZiNS, Tychy.
- Czekaj M., 2008, *Gospodarstwa prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą jako sposób aktywizacji społeczności wiejskiej (na przykładzie województwa małopolskiego* [w:] *Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lo-*

- kalna i kapitał społeczny, red. H. Podedworna, P. Ruszkowski, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Duczowska-Małysz K., 2008, *Zmieniająca się rola rolnictwa w społecznym i ekonomicznym funkcjonowaniu obszarów wiejskich (procesy dostosowawcze polskiego rolnictwa do nowych wyzwań)* [w:] *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*, red. M. Kłodziski, IRWiR PAN, Warszawa.
- Giddens A., 2005, *Czym się zajmują socjologowie?* [w:] *Socjologia. Lektury*, red. P. Szotomпка, M. Kucia, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Giddens A., 2006, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A., 2000, *Od mikrostrategii do makrosystemu: założenia teoretyczne i problem badawczy* [w:] A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, IFiS PAN, Warszawa.
- Giza-Poleszczuk A., 2007, *Rodzina i system społeczny* [w:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Gorlach K., 2008, *Dyskusja panelowa. Czy polska wieś rozwija się w sposób zrównoważony?* [w:] *Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, red. H. Podedworna, P. Ruszkowski, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Gorlach K., 2001, *Świat na progu domu. Rodzinne gospodarstwa rolne w Polsce w obliczu globalizacji*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Gumuła W., 2008, *Teoria osobliwości społecznych. Zaskakująca transformacja w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Idee – instytucje – demokracja. Instytucjonalizacja polskiej transformacji ustrojowej*, 2006, red. L. Rubisz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kochanowicz J., 2007, *Trendy cywilizacyjne* [w:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Krasnógłębski Z., 2002, *Weber Max* [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Krzysztofek K., Szczepański M.S., 2002, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Marody M., 1991, *System realnego socjalizmu w jednostkach* [w:] *Co nam zostało z tych lat? Społeczeństwo polskie w progu zmiany systemowej*, red. M. Marody, ANEKS, Londyn.
- Marody M., 2007, *Trzy Polski – instytucjonalny kontekst strategii dostosowawczych* [w:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Mikiewicz P., Szafranec K., 2008, *Kapitał społeczny wsi wobec wyzwań europejskich i globalnych (o „dobrym” i „złym” kapitale społecznym)* [w:] *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014–2020*, red. M. Kłodziski, IRWiR PAN, Warszawa.

- Morawski W., 2007, *Globalność i globalizacja* [w:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Morawski W., 2008, *Wyzwania i problemy globalizacji* [w:] *Ku przyszłości*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Morawski W., 2000, *Zmiana instytucjonalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Olechnicki K., Załęcki P., 1998, *Słownik socjologiczny*, Graffiti, Toruń.
- Partycki S., 2003, *Zarys teorii socjologii gospodarki*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- Perepeczko B., Majewski E., 2004, *Poglądy na rolnictwo w świetle zagregowanych wskaźników* [w:] *Polska wieś w społecznej świadomości. Wiedza i opinie o kulturze ludowej, rolnikach i rolnictwie*, red. I. Bukraba-Rylska, IRWIR PAN, Warszawa.
- Reykowski J., 1984, *Logika walki. Szkice z psychologii konfliktu społecznego w Polsce*, KiW, Warszawa.
- Rychard A., 2000, *Przestrzeń instytucjonalna* [w:] A. Giza-Poleszczuk, M. Marody, A. Rychard, *Strategie i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, IFiS PAN, Warszawa.
- Skąpska G., Ziółkowski M., 1998, *Instytucja społeczna* [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Staniszis J., 2008, *Ja. Próba rekonstrukcji*, Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Staniszis J., w rozmowie A. Zybały, 2005, *Szanse Polski. Nasze możliwości rozwoju w obecnym świecie*, Wydawnictwo Rectus, Warszawa.
- Staniszis J., 2003, *Władza globalizacji*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Szacki J., 2006, *Historia myśli socjologicznej*, Wydanie nowe, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szacki J., 2002, *Spencer Herbert* [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Szczepański J., 1972, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN, Warszawa.
- Sztompka P., 2002, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Śpiewak R., 2007, *Dokąd zmierza polska wieś – wiejscy liderzy o zmianach na wsi* [w:] *Społeczno-ekonomiczne aspekty rozwoju polskiej wsi*, red. M. Bład, D. Klepacka-Kołodziejka, IRWiR PAN, Warszawa.
- Turner J.H., 1998, *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowania*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań.
- Wilkin J., 2007, *Polska wieś i rolnictwo w obliczu wielkiej zmiany* [w:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Zacher L.W., 2006, *Gry o przyszłość w światy*, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Zacher L.W., 2007, *Transformacje społeczeństw. Od informacji do wiedzy. Interdyscyplinarne wykłady wpływ techniki i globalizacji*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.

Streszczenie

Instytucje społeczne stanowią podstawowe elementy organizacji życia społecznego zapewniające porządek społeczny, ustalające wzory zachowań sprzyjające rozwiązywaniu problemów egzystencjalnych. W artykule zaprezentowano przegląd rozumienia pojęcia instytucji na gruncie socjologii oraz procesy instytucjonalizacji dokonujące się w globalizującym się i transformującym społeczeństwie. Celem artykułu jest zaprezentowanie współczesnych dostosowań instytucjonalnych w wymiarze przestrzennym w skali globalnej, krajowej i lokalnej. W skali globalnej zwrócono uwagę na relacje instytucji demokratycznych w sferze polityki i instytucji rynkowych w sferze gospodarczej. W skali krajowej przedstawiono wpływ transformacji systemowej na zmianę funkcjonowania wybranych instytucji społecznych. W społecznościach lokalnych podjęto problem rozrywania związku przestrzeni społecznej z lokalizacją instytucji społecznych ze względu na otwartość środowisk lokalnych oraz przedstawiono ocenę instytucjonalizacji w sferze rolnictwa.

Contemporary Problems of Institutional Adjustments in the Global, Domestic and Local Scale

Summary

Social institutions constitute the fundamental elements of organizing social life, assuring social order, establishing the patterns of behaviour fostering solving existential problems. The article presents an overview of understanding a notion of institution on the ground of sociology and the institutionalization processes taking place in the society undergoing globalization and transformation. The article aims at presenting the spatial dimension of the contemporary institutional adjustments in the global, domestic and local scale. In the global scale attention was paid to the relations of the democratic institutions in the sphere of politics and the market institutions in the sphere of economy. In the domestic scale what was presented was the influence of the system transformation on the change of functioning of some selected social institutions. In the local societies what was undertaken was the problem of breaking up the relation of the social space with the localization of social institutions due to the openness of the local communities, and another presented thing was the assessment of the institutionalization in the sphere of agriculture.